

Ukrajina drží klíč k budoucnosti

Článek vydaný v magazínu Foreign Affairs. Napsal Timothy Snyder.

https://www.irozhlas.cz/zpravy-svet/vinohradska-12-foreign-affairs-ukrajina-klic-k-budoucnosti_2212300600_mkl#transkripce

Rusko se snaží zničit Ukrajinu. Stárnoucí tyranie napadla vzdorující demokracii. Ukrajinské vítězství by podpořilo princip autonomie, umožnilo pokračování evropské integrace a vlilo energii do žil všem lidem dobré vůle, kteří by se pak mohli s novou vervou pustit do řešení dalších globálních problémů. Oproti tomu ruské vítězství by dál prohloubilo genocidní politiku na Ukrajině, podrobilo Evropany a zmařilo všechny představy Evropské unie jako geopolitického hráče.

Pokud bude Rusko pokračovat ve své nezákonné blokádě Černého moře, může vyhladovět Afričany a Asiaty, kteří jsou na obilí z Ukrajiny závislí, a vyvolat tak dlouhodobou mezinárodní krizi, kvůli níž bude prakticky nemožné věnovat se společným hrozbám, jako je změna klimatu. Ruské vítězství by bylo vzpruhou pro fašisty a další tyrany stejně jako pro nihilisty, kteří vnímají politiku jako pouhé divadlo inscenované oligarchy, jež má za cíl odvrátit pozornost obyčejných lidí od toho, že jejich svět je ničen. Jinými slovy tato válka rozhodne o tom, jakými principy se bude řídit 21. století. Rozhoduje se v ní o hromadném vymírání a o tom, jaký význam má v politice život. Rozhoduje se v ní o tom, zda je demokratická budoucnost vůbec možná.

Diskuze o demokracii často začínají pojednáním o městských státech starého Řecka. Podle athénské legendy se bohové Poseidón a Athéna předháněli v nabízení darů obyvatelům, aby získali patronát nad městem. Poseidón, bůh moře, zabodl do země svůj trojzubec, zem se zatřásla a vytryskla slaná voda. Nabídl Athéňanům sílu moře a neporazitelnost v boji. Chuť slané vody se jim ale nezamlouvala. Pak Athéna zasadila olivovou pecku, ze které vyrostl olivovník. Ten nabízel stín vhodný k usebrání, olivy k jídlu a olej na vaření. Athénin dar byl prohlášen za lepší a město přijalo její jméno i ochranu.

Tato řecká legenda líčí demokracii jako klid, jako život plný rozjímání a spotřeby. Pokud ale chtěli Athéňané přežít, museli také válčit. Nejznámější obhajoba demokracie, kterou je Periklova pohřební řeč, říká, že svoboda musí být vyvážena rizikem. Poseidón měl ohledně války jasno – někdy je zkrátka potřeba vzít zbraň do ruky. Jeho nabídka také zdůrazňovala vzájemnou závislost. Na námořním obchodu závisí prosperita a někdy dokonce i přežití. Jak jinak by si ostatně mohl malý městský stát, jako byly Athény, dovolit na svém omezeném množství půdy pěstovat olivovníky?

Starí Athéňané se živili obilím přivezeným ze severního pobřeží Černého moře, pěstovaným na černoze dnešní jižní Ukrajiny. Vedle Židů jsou právě Řekové nejstaršími známými obyvateli Ukrajiny. Dokud ho Rusové nezničili, byl Mariupol jejich městem. Chersonská oblast, ve které dnes dochází k bojům, nese jméno po jednom z řeckých měst, a rakety Neptun, kterými v dubnu Ukrajinci potopili ruskou vlnkovou loď Moskva, se samozřejmě jmenují podle římské obdoby jména boha Poseidóna.

Národním symbolem Ukrajiny je pak shodou okolností trojzubec. Ten byl nalezen mezi pozůstatky státu, který na místě dnešního Kyjeva asi před tisíci lety založili Vikingové. Poté, co kyjevští vládcí přijali křesťanství z Byzance, tedy řecky mluvící východní Římské říše, zavedli sekulární vládu. Těžiště ekonomiky se přesunulo z otrokářství na zemědělství a namísto zajímání lidí se od nich začaly vybírat daně. V nadcházejících staletích, po pádu

kyjevského státu, se ukrajinští venkované stali poddanými nejdřív Poláků a pak Rusů. Poté, co ukrajinští představitelé v roce 1918 založili republiku, oživil trojzubec coby státní znak. Nezávislost pro ně znamenala nejen svobodu od útisku, ale také volnost používat svou půdu tak, jak sami uznají za vhodné. Ukrajinská lidová republika ovšem neměla dlouhého trvání. Jako celá řada dalších mladých republik, jež vznikly po pádu ruského impéria v roce 1917, byla zničena bolševiky a stala se součástí Sovětského svazu.

Josif Stalin chtěl úrodnou půdu Ukrajiny ovládnout, což se rozhodl učinit uměle vyvolaným hladomorem, který v letech 1932 a 1933 na sovětské Ukrajině stál život asi čtyři miliony lidí. Mezi vězni sovětských koncentračních táborů, které známe jako gulagy, byli etničtí Ukrajinci zastoupeni velkou měrou. Když nacistické Německo napadlo Sovětský svaz, bylo cílem Adolfa Hitlera ovládnout ukrajinské zemědělství. Mezi civilními oběťmi německé okupace a následně i vítězné Rudé armády bylo opět mnoho Ukrajinců. Po druhé světové válce sovětská Ukrajina i tak musela projít pomalým procesem rusifikace, který měl za cíl vymazat její kulturu.

Když se Sovětský svaz v roce 1991 rozpadl, Ukrajinci se opět vrátili k trojzubci jako svému národnímu symbolu. V následujících třech desetiletích se Ukrajina sice váhavě, ale zcela jednoznačně posouvala směrem k funkční demokracii. Generace, která dnes zemi vede, její sovětské i předsovětské dějiny dobře zná, ale vnímá své právo na autonomii jako zcela samozřejmé. V době, kdy je demokracie po celém světě na ústupu a ve Spojených státech v ohrožení, je ukrajinský odpor vůči ruské agresi pro mnoho lidí překvapivým potvrzením víry v principy a budoucnost demokracie. V tomto smyslu je Ukrajina hozenou rukavicí všem na Západě, kdo zapomněli na etické základy demokracie a tím, ať už úmyslně nebo ne, vyklidili pole oligarchům a impériím, a to doma i v zahraničí. Ukrajinský odpor je proto něčím, co je třeba uvítat. Něčím, co jsme velmi potřebovali.

Zkouška appeasementu

Dějiny demokracie ve 20. století nám připomínají, co se stane, pokud v této zkoušce neobstojíme. Stejně jako období po roce 1991 byly i roky po první světové válce ve znamení vzestupu a pádu demokracie. Dnes je místem, kde se rozhoduje o budoucnosti (ať už bude jakákoliv), pravděpodobně Ukrajina. V meziválečné Evropě to bylo Československo.

Stejně jako Ukrajina v roce 2022 bylo Československo roku 1938 nedokonalou vícejazyčnou republikou nacházející se na nešťastném místě. V letech 1938 a 1939, poté, co se evropské velmoci rozhodly utišit hlad nacistického Německa v Mnichově, Hitlerův režim potlačoval československou demokracii prostřednictvím zavraždění, vojenské invaze, která nenarazila na odpor, rozdělení státu a anexe. To, co se v Československu stalo, se podobá scénáři, který patrně Rusko plánovalo pro Ukrajinu. Putinova rétorika je té Hitlerově podobná natolik, že se jedná téměř o plagiát: oba tvrdili, že sousední demokratický stát je tyraníí, aniž by bylo zřejmé v čem, oba odůvodnili svou invazi imaginárním poškozováním práv menšiny a oba tvrdili, že sousední stát ve skutečnosti ani neexistuje a je tedy zcela nelegitimní.

V roce 1938 mělo Československo poměrně kvalitní armádu, nejlepší zbrojní průmysl v Evropě a přirozené terénní hranice dále vylepšené systémem vojenských opevnění. V otevřené válce by nacistické Německo možná nad Československem nezvítězilo, a pokud

ano, pak rozhodně ne tak rychle a snadno. Ale Československo opustili jeho spojenci a vedoucí představitelé si namísto odporu zvolili exil. Porážka Československa byla především porážkou morální. A právě tato porážka umožnila fyzickou proměnu celého kontinentu prostřednictvím války a částečně připravila půdu pro holokaust evropských Židů.

V září 1939, kdy Německo napadlo Polsko a rozpoutalo druhou světovou válku, už Československo neexistovalo a jeho území a přírodní bohatství bylo přerozděleno tak, jak si Němci přáli. Německo mělo nově delší hranice s Polskem, více obyvatel, československé tanky a desítky tisíc slovenských vojáků. Hitler také získal silného spojence v Sovětském svazu, který se k ničení Polska přidal vlastní invazí z východu. Během německého vpádu do Francie a Beneluxu v roce 1940 a během bitvy o Británii, která začala ve stejném roce o něco později, jezdila německá vozidla na sovětskou naftu a němečtí vojáci se živili sovětským obilím, jež téměř všechno pocházelo z Ukrajiny.

Na začátku těchto událostí bylo snadné ovládnutí Československa. Druhá světová válka by - přinejmenším v té podobě, v jaké proběhla - nebyla možná, pokud by se Československo postavilo na odpor. Nikdo nedokáže říct, co by se stalo, kdyby se německá invaze do Čech v roce 1938 zdrhla. Můžeme si ale být jistí, že by Hitler nepůsobil tak neporazitelně. Obtížněji by si hledal spojence a jeho nepřátele by se ho méně báli. Nepochybně by také bylo pro sovětské vedení mnohem těžší společnou alianci nějak ospravedlnit. Hitler by nemohl při útoku na Polsko použít československé zbraně, takže by k němu jistě došlo později – pokud vůbec. Velká Británie a Francie by měly více času se na válku připravit a možná i Polsku pomoci. V roce 1938 už se Evropa vzpamatovávala z velké hospodářské krize, jež byla hlavní silou ženoucí lidi k politickým extrémům. Pokud by si Hitler při svém prvním pokusu natloukl, mohla krajní pravice působit mnohem méně přitažlivě.

Postmoderní tyranie

Na rozdíl od československých vůdců se ti ukrajinští rozhodli bojovat a ostatní demokracie jim alespoň v nějaké míře přispěchaly na pomoc. Svým odporem Ukrajinci minimálně zpomalili možnost realizace několika velmi temných scénářů a koupili evropským i severoamerickým demokraciím drahocenný čas na přemýšlení a přípravu. Celý význam ukrajinského odporu v roce 2022, stejně jako v případě appeasementu z roku 1938, nemůžeme plně pochopit, pokud se nezamyslíme nad tím, které možnosti naší budoucnosti se jim otevírají a které zavírají. Abychom pochopili současnost, musíme znát minulost.

Klasická definice tyranie a moderní koncept fašismu jsou velmi užitečné k tomu, abychom mohli Putinův režim pochopit, ale ani jeden sám o sobě nestačí. Hlavní slabiny tyranů jsou všeobecně známé již velmi dlouho – mluvil o nich například Platón ve své Republice. Tyranie neposlouchají dobré rady, s přibývajícím věkem a ubývajícím zdravím jsou stále více posedlí utkvělými myšlenkami a touží po sobě zanechat nesmrtelný odkaz. To vše je v Putinově rozhodnutí napadnout Ukrajinu jasně patrné. Fašismus jako specifická forma tyranie nám pomáhá vysvětlit dnešní Rusko, pro nějž je charakteristický kult osobnosti, de facto vláda jedné strany, masová propaganda, nadřazení vůle nad rozum a černobílé politické vidění světa - my versus oni. Protože fašismus staví násilí nad rozum, lze jej porazit pouze silou. Fašismus byl až do konce druhé světové války celkem populární, a to nejen ve fašistických zemích. K jeho diskreditaci došlo pouze proto, že Německo a Itálie válku prohrály.

Ačkoli v nejvyšších patrech je Rusko fašistické, není takové skrz naskrz. Uvnitř Putinova režimu se nachází zvláštní prázdnota. Je to prázdnota, kterou vidáme v očích ruských představitelů na oficiálních fotografiích. Často v nich hledí kamsi do neurčita, protože mají za to, že tak působí mužně a chladnokrevně. Putinův režim se nesnaží mobilizovat společnost kolem jedné velké vize, jako to dělalo fašistické Německo a Itálie, ale naopak demobilizovat jednotlivce, které ujišťuje, že nic není jisté a žádným institucím nelze věřit. Tato rutinní demobilizace obyvatel se během války na Ukrajině ukázala pro ruské vedení jako problém, protože své občany vychovali k tomu, aby se raději dívali na televizi, než aby se chopili zbraní. Přesto je však nihilismus, na kterém tato demobilizace stojí, přímým ohrožením demokracie.

Putinův režim je imperialistický a oligarchistický a jeho existence je závislá na propagandě, která tvrdí, že právě takový je i celý svět. Ruská podpora fašismu, bělošského nacionalismu a chaosu mu získává specifický okruh sympatizantů; ruský bezbřehý nihilismus je pak atraktivní pro občany demokracií, kteří tápou, kde by měli hledat nějaké etické zakotvení, a kteří zprava slyší, že demokracie je přirozeným důsledkem kapitalismu, a zleva, že všechny názory mají stejnou platnost. Talent ruských propagandistů spočívá ve schopnosti rozebrat věci na kousky, postupně odloupávat slupky cibule jednu po druhé, až zbudou jen slzy v očích všech ostatních a jejich vlastní cynický smích. Po předchozí invazi na Ukrajinu v roce 2014 Rusko ve válce propagandy vyhrálo. Jeho vylíčení Ukrajinců jako nacistů, Židů, feministů a gayů dokázalo na sociálních sítích přesvědčit mnohé ovlivnitelné Evropany i Američany. Od té doby se ale hodně změnilo. Moci na Ukrajině se chopila mladší generace, která umí komunikovat lépe než staří Rusové v Kremlu.

Lidé, kteří hájí Putinův režim, k tomuto úkolu přistupují jako literární kritici, kteří vše neustále rozebírají a rozebírají. Ukrajinský odpor, který ztělesňuje prezident Volodymyr Zelenskij, ale mnohem víc připomíná literaturu samotnou. Dbá na umělecký dojem, samozřejmě, ale dělá tak proto, aby vyjádřil určité hodnoty. Pokud je to jediné, co máte po ruce, literární kritika, pak se vám nevyhnutelně vše rozplyne ve vzduchu a přijdete o hodnoty, díky nimž je demokratická politika vůbec možná. Pokud ale máte literaturu, získáváte v ní určitou jistotu, že hájit některé hodnoty je zajímavější a odvážnější, než je bagatelizovat nebo se jim vysmívat.

Tvorba kritice předchází a přežívá ji. Je lepší jednat než zesměšňovat. Periklés to formuloval takto: „Víc než na vojenské přípravy a úskoky spoléháme na odhodlanost k činům vyrůstajícím v našem srdci.“ Kontrast mezi nažehlenými černými obleky ruských ideologů a propagandistů a upřímnými olivovými barvami ukrajinských vůdců a vojáků nám připomíná jeden ze základních požadavků demokracie: že se jednotlivci musí otevřeně hlásit ke svým hodnotám, i když je to pro ně riskantní. Staří filozofové věděli, že pro vzestup a pád režimů jsou jejich ctnosti právě tak významné jako hmotné faktory.

Řekové věděli, že demokracie může podlehnout oligarchii, stejně jako Římané chápali, že z republiky se může stát impérium. Uvědomovali si ale přitom, že taková proměna je stejně tak morální, jako institucionální. Toto vědomí je základem západní literární i filozofické tradice. Už Aristotelés si uvědomil, že pravda je nezbytnou podmínkou demokracie a zároveň snadnou obětí propagandy. Pokaždé, když byla demokracie přiváděna zpět k životu, což se týká i amerického vyhlášení nezávislosti z roku 1776, jež se odvolává na určité „samozřejmé pravdy“, byl základní argument etický: ne že demokracie musí nevyhnutelně

existovat, ale že by existovat měla, a to jako výraz našeho morálního závazku, kterým se vzpouzíme všudypřítomné gravitační síle oligarchií a impérií.

To platilo pro všechny případy obnovy demokracií kromě toho zatím posledního, který následoval po východoevropských revolucích roku 1989 a po pádu Sovětského svazu v roce 1991. V této době, kdy vznikly Rusko a Ukrajina coby nezávislé státy, panovala zvrácená víra v „konec dějin“, tedy víra v přirozenost kapitalismu a absenci jakékoliv alternativy k demokracii. Mnoho Američanů ztratilo svůj přirozený strach z oligarchie a impéria (svého či cizích) a zapomnělo, že demokracie nevyhnutelně vyžaduje morální odhodlání a fyzickou odvalu. Na konci 20. století se v rozpravách o demokracii začalo spojovat správné morální východisko, že lidé by si měli vládnout sami, s nesprávným skutkovým tvrzením, že demokracie je přirozený stav věcí či nevyhnutelný konečný bod vývoje státu. Toto nedorozumění ve svém důsledku demokracie oslabilo, a to jak ty staré, tak nové.

Stávající ruský režim je jedním z následků mylného přesvědčení, že demokracie přichází sama od sebe a že všechny názory jsou stejně platné. Pokud by to byla pravda, pak by Rusko skutečně bylo demokracií, jak o něm tvrdí Putin. Válka na Ukrajině je zkouškou toho, zda tyranie, která se prohlašuje za demokracii, může uspět a šířit kolem sebe své logické i etické vakuum.

Ti, kteří brali demokracii jako samozřejmost, náměsíčně kráčeli vstříc tyranii. A ukrajinský odpor je pro ně budíčkem.

Upřímný boj

V neděli, pár dní před vypuknutím poslední ruské invaze na Ukrajinu, jsem v americké televizi předvídal, že pokud by Rusko skutečně Ukrajinu napadlo, Zelenskyj zůstane v Kyjevě. Stal jsem se za to terčem posměchu úplně stejně, jako když jsem předpovídal dřívější ruskou invazi, to, že americký prezident Donald Trump bude hrozbou pro americkou demokracii, i jeho pokus o puč. Během semináře na Yaleově univerzitě, kde učím, se mnou nesouhlasili bývalí poradci Donalda Trumpa i Baracka Obamy. Nedělali nic jiného, než jen opakovali americký pohled na věc.

Američané mají tendenci vidět válku na Ukrajině v dlouhém stínu útoků z 11. září a amerických morálních i vojenských selhání, která následovala. V Bidenově administrativě panovala obava, že pokud se postavíme na stranu Kyjeva, bude se opakovat pád Kábulu. Mezi mladšími lidmi a na politické levici vzrůstalo znepokojení z toho, že jsme jako národ dosud nesložili účty za invazi do Iráku, jež byla svého času ospravedlňována představou, že zničením režimu vytvoříme tabulu rasu, z níž pak přirozeně vyroste nová demokracie. Idiocie takového tvrzení vedla k pochybnostem mladé generace, že by válka a demokracie vůbec mohly mít něco společného. Obavy z dalšího vojenského nasazení jsou možná pochopitelné, ale Irák a Ukrajina se podobají jenom z velmi vzdáleného pohledu. Ukrajinci se nesnažili vnutit své vidění světa jiné zemi. Bránili jen své právo rozhodovat si o vlastním osudu tváří v tvář invazi, která měla za cíl zničit jejich demokracii i celou společnost.

Trumpova administrativa šířila cynismus z jiného směru. Nejprve Trump odmítl dodávat Ukrajině zbraně, aby mohl Zelenského vydírat. Pak ukázal, že americký prezident se může po prohraných volbách pokusit o puč, aby se udržel u moci. To, že někdo sleduje své spoluobčany umírat při pokusu svrhnout demokracii, je pravým opakem toho, že by nasadil

svůj život, aby ji chránil. Samozřejmě, že pokud by v demokracii šlo pouze o to, kdo má větší sílu, a ne o etiku, pak by Trumpovo jednání dávalo naprostý smysl. Když je člověk přesvědčen, že kapitalistické sobectví se automaticky stává demokratickou ctností a že lhaní o tom, kdo vyhrál volby, je jenom vyjadřování názoru, který je stejně platný jako všechny ostatní, pak je Trump zcela normální politik. Svým chováním dokonale ztělesňuje ruskou myšlenku, že neexistuje nic jako hodnoty ani pravda.

Američané do velké míry zapomněli, že demokracie je hodnota, za níž se jejich volení představitelé, ale i obyčejní občané, mohou rozhodnout položit život. Tím, že toto riziko přijal, proměnil Zelenskyj svou roli z třetířadého partu v jednom z Trumpových skandálů na roli hrdiny demokracie. Američané předpokládali, že bude chtít uprchnout, protože sami sebe přesvědčili, že nadosobní síly jsou mocnější. Pokud přináší demokracii, tím lépe, ale pokud ne, lidé se stejně podvolí. Když Američané Zelenského vyzvali, aby opustil Kyjev, odvětil: „Potřebuju municí, ne odvoz.“ Není to možná tak rétoricky vybroušené jako Periklova pohřební řeč, ale myšlenka je stejná – je čestné zvolit si správný způsob smrti ve jménu svého národa, který hledá správný způsob života.

Po třicet let až příliš mnoho Američanů bralo jako samozřejmost, že demokracie je něco, oč se postará někdo jiný – nebo přesněji něco jiného: historie tím, že skončí, alternativy tím, že zmizí nebo kapitalismus prostřednictvím jakési nevysvětlitelné magie. (Rusko i Čína koneckonců jsou kapitalistické.)

Tato éra skončila, když Zelenskyj jednoho večera natočil video, kde říká: „Prezident je tady.“ Pokud lídr věří, že demokracie je pouhým důsledkem faktorů, které ho přesahují, uprchne ve chvíli, kdy se tyto faktory zdají být proti němu. Otázkou zodpovědnosti se nebude zaobírat. Jak ale řekl americký abolicionista, bojovník proti otrokářství, Frederick Douglass, demokracie vyžaduje „upřímný boj“. Ukrajinský odpor proti ohromné převaze světu připomněl, že demokracie nespočívá v tom, že přijmeme zjevný verdikt historie. Musíme ji tvořit sami. Musíme bojovat za lidské hodnoty proti síle impéria, oligarchie i propagandy, a tím odhalit možnosti, o nichž se nám dříve ani nesnilo.

„Žít v pravdě“

Zelenského jednoduchá pravda, že „prezident je tady“, měla v první řadě vyvrátit tvrzení ruské propagandy, že z města utekl. Svým videem, které natočil přímo na ulici v době, kdy byl Kyjev pod palbou, ale zároveň připomněl původní význam svobody projevu, na nějž jsme zapomněli. Řecký dramatik Eurípides věděl, že smyslem svobody projevu je říkat pravdu mocným. Člověk, který mluví svobodně, vnáší více světla do našeho nebezpečného světa nejen tím, co říká, ale také rizikem, které na sebe bere, když to říká.

Když Zelenskyj řekl „prezident je tady“ v době, kdy kolem něj padaly bomby a po Kyjevě se pohybovali ruští vrahové, tak slovy Václava Havla „žil v pravdě“ – nebo, jak to ve vězení popsal jeden můj student, „kázal vodu a pil vodu“. Havlův nejslavnější esej na toto téma, „Moc bezmocných“, byl věnován památce filosofa Jana Patočky, který zemřel krátce po výslechu komunistickou Státní bezpečností. Putin, který byl v letech 1975 až 1991 důstojníkem KGB, sadistickou tradici jejich výslechových metod rozvinul ještě dál: nic není pravda, nic nestojí za vaše sebeobětování, všechno je vtip, každý se dá koupit. O všem rozhoduje síla. Každý, kdo tomu nevěří, je hlupák a také za to zaplatí.

Po roce 1991 nihilismus pozdního komunismu dokonale harmonizoval se západní myšlenkou, že demokracie je přirozenou výslednicí působení nadosobních sil. Pokud se ukázalo, že tyto síly směřovaly jiným směrem, třeba ke vzniku oligarchie či impéria, co se na to dalo říct? V tradici Eurípida, Havla či nově Zelenského se ale bere jako samozřejmost, že větší síla vždy stojí proti jednotlivci a že podstatou občanství je zodpovědnost za svá slova a přijetí rizik svých činů. Pravda nestojí na straně síly, ale je obranou proti ní. Proto potřebujeme svobodu slova. Ne, abychom se mohli vymlouvat, ne, abychom zapadli do řady, ale abychom mohli ve světě realizovat své hodnoty, protože to je nezbytná podmínka pro naši autonomii.

Mnoho lidí v severoamerických a evropských demokraciích začalo ve vlastní dekadenci po roce 1989 zaměřovat svobodu projevu s tezí, že bohatí lidé mohou využívat média k tomu, aby kolem sebe šířili sebestředné nesmysly. Pokud ale chceme dostát původnímu smyslu svobody projevu, pak nás nebude zajímat, kolik má který oligarcha sledujících na sociálních sítích, ale mnohem víc, jak se vlastně stal tak bohatým. Oligarchové, jako je Putin a Trump, dělají pravý opak toho, že by říkali pravdu mocným. Lžou, aby si moc udrželi. Trump svou velkou lež vypráví o volbách (že vyhrál). Putin říká velkou lež o Ukrajině (že neexistuje). Putinova falešná historie východní Evropy, která byla jedním z jeho odůvodnění války, je tak neomalená, že nám dává příležitost vzpomenout si, co je cílem svobody projevu. Pokud jeden z nejbohatších lidí na světě, který velí obří armádě, tvrdí, že sousední stát neexistuje, není to jen vyjádření jeho svobody projevu. Je to nenávistný projev volající po genocidě, kterému je nutné se postavit jiným způsobem.

Ve svém eseji publikovaném v červenci 2021 Putin tvrdil, že události z 10. století předurčily jednotu Ukrajiny a Ruska. Z historického hlediska je to groteskní pohled, který přehlíží tisíc let dějin a stovky milionů životů a který slouží pouze k tomu, aby mohl tyran zpětně a zcela svévolně vyložit právoplatnost své moci. Národ není formován oficiálním mýtem, ale lidmi, kteří spojují minulost s budoucností. Jak řekl francouzský historik Ernest Renan, národ je „každodenním plebiscitem“. Německý historik Frank Golzewski zcela správně říká, že národní identita není „reflexí etnika, jazyka a náboženství“, ale „vyjádřením určité historické a politické možnosti“. Něco podobného můžeme říct i o demokracii. Tu mohou tvořit pouze lidé, kteří ji tvořit chtějí, ve jménu hodnot, jež stvrzují tím, že jsou ochotni pro ně podstoupit riziko.

Ukrajinský národ existuje. Výsledky každodenního plebiscitu jsou zjevné a upřímný boj je evidentní. Žádná společnost by neměla být nucena odolávat ruské invazi jenom proto, aby byla uznána ostatními. Je nepřijatelné, že muselo dojít k úmrtím desítek novinářů, než jsme byli schopni uvidět základní skutečnosti, které se nám snažili před invazí i během ní sdělit. To, že muselo být vynaloženo tak nezměrné úsilí (a že muselo být prolito tolik krve), než si Západ Ukrajiny vůbec všiml, odhaluje, jak velkou výzvou ruský nihilismus je. Ukazuje to, jak blízko byl Západ tomu, aby se své demokratické tradice vzdal.

Velké lži

Pokud zapomeneme, že smyslem svobody projevu je říkat pravdu mocným, pak nepochopíme, že když mocní lžou, oslabují tím demokracii. Putinův režim to ukazuje jednoznačně tím, že svou politiku zcela zakládá na bezostyšné produkci výmyslů. Jak zní jedno tvrzení - ruská upřímnost spočívá v uznání toho, že pravda neexistuje. Na rozdíl od Západu se Rusko vyvaruje pokrytectví tím, že se už od začátku vzdává všech hodnot. Putin

si udržuje svou moc právě touto strategickou relativizací: ne tím, že by svou zemi zlepšoval, ale snahou, aby ostatní vedle ní vypadaly hůř. Tato snaha někdy vedla k pokusům tyto země destabilizovat – příkladem může být nepodařené vměšování se do voleb na Ukrajině v roce 2014 a úspěšná digitální podpora Brexitu ve Velké Británii a také Donalda Trumpa v roce 2016.

Tento filozofický systém umožňuje Putinovi jednat, ale také se chránit. Rusům lze tvrdit, že je středem světa Ukrajina, pak Sýrie a potom znovu Ukrajina. Je možné jim říkat, že pokud jejich vojáci zasáhnou na Ukrajině nebo v Sýrii, začne druhá strana zabíjet vlastní lidi. Můžete jim jeden den vykládat, že válka s Ukrajinou není možná, a hned další den ji označit za nevyhnutelnou, jako se to stalo v únoru. Také jim můžete namluvit, že Ukrajinci jsou vlastně Rusové, kteří invazi uvítají, a zároveň nacističtí satanisté, které je nutné vyhladit. Putina nejde zahnat do kouta. Protože ruskou moc vytváří kontrola nad uzavřeným mediálním systémem, může se kdykoliv prohlásit za vítěze a změnit téma. Pokud Rusko válku s Ukrajinou prohraje, bude Putin tvrdit, že ji vyhrálo, a Rusové mu budou věřit. Nebo to aspoň budou předstírat.

Aby takový režim mohl přežít, musí vymýtit myšlenku, že demokracie spočívá v odvaze říkat pravdu - třeba násilím, pokud jí nestačí jen zesměšnit. Večer co večer kremelští propagandisté v televizi vysvětlují, že nemůže existovat člověk jako Zelenskyj, ukrajinský národ, ani demokracie. Autonomie musí být vtíp. Ukrajina musí být vtíp. Zelenskyj musí být vtíp. Pokud by nebyl, tak se celý kremelský příběh o tom, že Rusko má navrch, protože ví, že nic není pravda, rozpadne na kousky. Pokud Ukrajinci skutečně mohou tvořit společenství lidí a pokud si opravdu mohou vybírat své vůdce, proč by to nemohli dělat i Rusové?

Aby to Rusy ani nenapadlo, je nutné o Ukrajině šířit argumenty, které jsou právě tak odporné, jako jsou vylhané. Ruská válečná propaganda o Ukrajině je totálně, nestoudně a zcela záměrně vylhaná, a to je taky její účel – aby se groteskní lež zdála být normální a aby byly otupeny rozlišovací schopnosti lidí i jejich zvládnání emocí. Když Rusko hromadně povraždí ukrajinské válečné zajatce a vzápětí z toho obviní Ukrajinu, nesnaží se tím říct, kde je pravda. Snaží se přimět západní novináře, aby předávali zprávy od obou stran konfliktu a zamlžili tak zjistitelná fakta. Cílem je, aby se celá válka zdála jako cosi nesrozumitelného a špinavého, do čeho se Západ nebude chtít zapojit. Když ruští fašisté označují Ukrajince za „fašisty“, hrají právě takovou hru, do níž se až příliš mnoho lidí nechává vtáhnout. Je směšné tvrdit, že Zelenskyj je zároveň součástí celosvětového židovského spiknutí a zároveň nacistou, ale ruská propaganda zcela rutinně říká obojí. Tato zjevná absurdita je ale záměrná.

Demokracie a státnost vyžadují, aby jednotlivec dokázal zhodnotit stav světa a přijmout neočekávaná rizika; jejich zničení vyžaduje prosazení velkých lží, o nichž se ví, že to jsou lži. To ostatně řekl i Zelenskyj v jednom ze svých večerních vystoupení letos v březnu – že lež vyžaduje násilí ne proto, že by násilí mohlo ze lži udělat pravdu, ale protože je nutné zabít či ponížit ty, kdo mají odvahu říkat pravdu mocným. Jak řekl ruský filozof Michail Bachtin, žít ve lži znamená být nástrojem někoho jiného. Zabíjet či umírat ve lži je ještě horší, protože právě to umožňuje režimům, jako je ten ruský, aby se opět daly dohromady.

Zabíjení pro lež má pro Rusko generační následky, kterými nejsou jen desítky tisíc mrtvých a zmrzačených mladých lidí. Starší ruská generace nutí tu mladou projít peklem. Politický

prostor je tak kluzký prolitou krví, že mladí nemůžou nikam postoupit a staří si mohou udržet své pozice až do smrti. Ukrajině již vládne generace, která je zvyklá si své vládce volit, což je něco, co Rusové nikdy nezažili. I v tomto ohledu je to válka generační. Její násilí ve všech svých podobách má za cíl zničit ukrajinskou budoucnost. Ruská státní média se genocidními cíli Moskvy nijak netají a naopak je bez ustání opakují. Na okupovaném území Rusové popravují ukrajinské muže, nebo je nutí jít zemřít na frontu. Rusové znásilňují ukrajinské ženy, aby nechtěly mít děti. Miliony Ukrajinců byly násilně odvedeny do Ruska, mnoho z nich jsou ženy s malými dětmi nebo v plodném věku, které musí akceptovat zjevné lži pod pohružkou věznění a mučení. Méně dramatické, ale přesto významné je záměrné ničení ukrajinských archivů, knihoven, univerzit a vydavatelství. Tato válka se vede o území, ale také o lůna a mozky – jinými slovy o budoucnost.

Rusko ztělesňuje fašismus, s nímž údajně bojuje. Páchá genocidu, které se prý snaží zabránit. Tato propaganda přitom není zcela neúčinná. Tvrzení Moskvy, že bojuje proti nacistům, vede mnoho pozorovatelů k tomu, že nejsou schopni vnímat fašismus samotného Putina režimu. A než se Američané a Evropané začnou plácát po zádech, že v bitvě narativů vyhráli, měli by se podívat na globální jih. Tam Putinovo vyprávění celého příběhu dosud vítězí, i když Asiaté a Afričané platí za jeho válku hroživou cenu.

Hladomor a fikce

Putinova propagandistická mašinerie stejně jako celý režim jsou financovány výnosy z prodeje ropy a zemního plynu. Jinými slovy aktuální ruský řád je plně závislý na existenci světa, který dosud nepřešel na udržitelnou energii. Ruskou válku na Ukrajině můžeme vnímat jako předzvěst toho, jak by mohla vypadat změna klimatu, která se zcela vymkne kontrole: neustálé války, vedené prolhanými uhlovodíkovými oligarchy, rasové násilí místo toho, abychom využili technologie k zajištění přežití lidstva, nedostatek a hlad ve velké části světa a katastrofa na mnoha místech globálního jihu.

V ukrajinských dějinách je politická fikce doprovodem k politickému hladomoru. Na začátku třicátých let, kdy se Stalin pustil do projektu, kterému říkal „vnitřní kolonizace“ Sovětského svazu, se do ukrajinské půdy vkládaly velké naděje. A když jeho plán rychlé kolektivizace zemědělství selhal, měl Stalin připraven dlouhý seznam obětních beránek – nejprve ukrajinských komunistů, pak imaginárních ukrajinských nacionalistů, kterým tito komunisté údajně sloužili, a pak imaginárních polských agentů, kterým zase sloužili nacionalisté. Politbyro mezitím od Ukrajiny vymáhalo další obilí a zavádělo další represe, v jejichž důsledku zemřely asi čtyři miliony Ukrajinců. Ti, kteří se pokusili zorganizovat humanitární pomoc v zahraničí, jako třeba ukrajinská feministka Milena Rudnycká, která byla shodou okolností židovského původu, byli prohlášeni za nacisty. Seznam fiktivních nepřátel z roku 1933 se zarážejícím způsobem podobá tomu dnešnímu.

I tady vidíme historický vzorec toho, jak se zabavování plodů ukrajinské půdy ospravedlňuje fantastickými výmysly o zemi i jejích lidech. V dávných dobách byla dnešní Ukrajina pro Řeky územím, kde žily příšery a děly se zázraky. Během renesance si ukrajinský venkov podrobila polská šlechta, která si pro sebe vymyslela mýtus o rasové nadřazenosti. Poté, co si ruské impérium uzmulo Ukrajinu z rozděleného Polska, přišli jeho vzdělanci s velmi užitečným příběhem o tom, jak byly kdysi obě tyto země zemí jedinou. Tento příběh pak Putin ve svém loňském eseji zrecykloval - kopíruje stejně tak Stalinovy, jako Hitlerovy fantazie. Ukrajina byla ústřední součástí nacistického hladového plánu, který

spočíval v tom, že Stalinova kolektivní zemědělská družstva budou převzata a přinucena produkovat potraviny pro Německo a další části Evropy, v důsledku čehož desítky milionů Sovětů vyhladoví. Ve svém boji o nadvládu nad ukrajinskou půdou nacisté líčili Ukrajince jako prostý koloniální lid, který bude ochotně sloužit těm, kdo jsou mu nadřazení. Stejně to vnímá i Putin.

A zřejmě i Putin má svůj hladový plán. Ukrajina je jedním z nejvýznamnějších zemědělských vývozců na světě. Ale ruské námořnictvo provádí blokádu ukrajinských přístavů v Černém moři, ruští vojáci zapalují ukrajinská pole a ruské dělostřelectvo cílí na obilná síla a železniční infrastrukturu, která je nezbytná pro přepravu obilí do přístavů. Stejně jako Stalin v roce 1933 i Putin záměrně vystavuje miliony lidí riziku vyhladovění. Libanon se do velké míry spoléhá na ukrajinské obilí, stejně tak i Etiopie, Jemen a křehké státy v oblasti Sahelu. Šíření hladu ale není jenom důsledkem toho, že se ukrajinské potraviny nedostávají na své obvyklé trhy - očekávání nedostatku zvyšují ceny potravin na celém světě. Lze předpokládat, že Číňané začnou jídlo hromadit, čímž ceny poženou ještě výš. Jako první budou trpět ti nejslabší a nejchudší. A právě o to jde. Když umírají lidé, jejichž hlasy nejsou slyšet, vnucují jejich smrti smysl ti, kdo vládnou rukama od krve. A právě to může udělat Putin.

Tam, kde Stalin zakrýval ukrajinský hladomor třicátých let propagandou, využívá Putin samotný hlad jako propagandu. Už několik měsíců ruští propagandisté viní z blížícího se hladomoru Ukrajinu. Hrůznost lži, kterou vykládají Afričanům a Asiatům ochotným jí uvěřit, lépe pochopíme, pokud si uvědomíme, že Putinův režim je svým uvažováním rasistický a kolonialistický. Je to ostatně režim, který dovolil, aby byl na zeď americké ambasády v Moskvě promítán obrázek Obamy uspokojujícího ústy banán, a také režim, jehož média poslední rok Obamovy vlády prohlásila „rokem opice“. Stejně jako ostatní, kteří jsou přesvědčeni o nadřazenosti bílé rasy, je Putin posedlý demografií a strachem, že běloši skončí v menšině.

I samotná válka se řídí rasovou aritmetikou. Mezi prvními ruskými vojáky, kteří padli v boji, byli etničtí Asiaté z východního Ruska a mnozí z těch, kteří od té doby zemřeli, byli násilím naverbovaní Ukrajinci z Donbasu. Ukrajinské ženy a děti byly deportovány do Ruska, protože je Rusové považují za asimilovatelné, tedy že mohou rozšířit řady bílých Rusů. Vyhladovění Afričanů a Asiatů je v Putinově vnímání světa způsobem, jak nasměrovat demografický tlak na Evropu v podobě uprchlíků před hladem. Podobnou logikou se řídilo i ruské bombardování civilistů v Sýrii.

Tento plán přitom není nijak skrytý. Na Mezinárodním ekonomickém fóru v Petrohradě v červnu 2022 řekla Margarita Simonjanová, šéfredaktorka státní sítě RT, že „veškerá naše naděje spočívá v hladomoru“. Jako protřelá propagandistka dobře ví, že cílem vyhladovění Afričanů a Asiatů je vytvořit živnou půdu pro propagandu. Až začnou umírat, bude vina svalena na Ukrajinu. To sice nemusí fungovat, ale mohlo by. Všem dřívějším fantaziím o Ukrajině a její zemědělské produkci kdysi věřili i velmi vlivní lidé. Ruská propaganda je dnes na globálním jihu v silnější pozici. Ve značné části Afriky je Rusko známé, ale Ukrajina vůbec ne. Z afrických vůdců se Putinově válce vzepřela jenom hrstka; mezi těmi ostatními by se jich mohlo najít pár, které Rusové přesvědčí, že mají opakovat jejich teze. Na globálním jihu se málo ví, že Ukrajina je předním vývozcem potravin nebo že je to poměrně chudá země, jejíž HDP na hlavu je podobné zemím, které živí, jako je Egypt a Alžírsko.

Přesto ale máme důvod k naději. Ukrajinci se na celém globálním jihu snaží vysvětlit, v jaké pozici se nacházejí, aby mohli o moskevském hladovém plánu šířit pravdu, a tak ho znemožnit. A díky tomu, že Ukrajina dostala od Spojených států a Evropy lepší zbraně, je dnes ruská kontrola nad Černým mořem podstatně slabší. V červenci Ukrajina a Rusko podepsaly dohodu s Tureckem, která by v zásadě měla umožnit vyvézt alespoň část ukrajinského obilí z Černého moře do Afriky a Asie. Hned další den po podepsání dohody ovšem Rusko vystřelilo rakety na přístav Oděsa, odkud Ukrajina většinu svého obilí vyváží. Pár dní nato Rusko zabilo raketovým útokem předního ukrajinského obchodníka se zemědělskými produkty. Jediná cesta, která umožní nasycit svět, vede skrz tažení ukrajinských vojáků chersonskou oblastí až k Černému moři a jejich konečné vítězství.

Poslední imperiální válka

Ukrajina válčí proti tyranii, která je zároveň koloniální mocností. Autonomie neznamena jenom obranu demokratického principu vlastního výběru vládců, ale také úctu k rovnosti všech států. Ruští vůdci nijak neskrývají, že jako suverénní vnímají jenom některé státy a že Ukrajina je podle nich pouhá kolonie. Vítězství Ukrajiny by bylo obranou ukrajinské suverenity, ale zároveň také suverenity jako obecného principu. Také by zlepšilo vyhlídky dalších postkoloniálních států. Ekonom Amartya Sen tvrdí, že imperiální hladomor je následkem politických rozhodnutí týkajících se distribuce potravin, a nikoliv jejich nedostatku. Pokud Ukrajina zvítězí, začne znovu vyvážet potraviny na globální jih. Vítězství Ukrajiny by tak odstranilo velké riziko utrpení a nestability na globálním jihu, čímž by zachovalo možnost globální spolupráce na společných problémech, jako je změna klimatu.

Pro Evropu je zcela zásadní, aby Ukrajina vyhrála a Rusko prohrálo. Evropská unie je sdružením postimperiálních států. Některé z nich jsou bývalými imperiálními metropolemi, jiné postimperiálními periferiemi. Ukrajinci chápou, že připojení se k Evropské unii je způsobem, jak si zajistit svou státnost i z křehké periferní pozice. Vítězství Ukrajiny proto musí zahrnovat možnost členství v Evropské unii. Mnoho Rusů chápe, že Rusko musí prohrát z podobných důvodů. Evropské státy, které se dnes pyšní svou tradicí právního státu a tolerance, se totiž skutečnými demokraciemi staly až poté, co prohrály svou poslední imperiální válku.

Rusko, které vede imperiální válku na Ukrajině, koncept právního státu nikdy nemůže naplnit. Rusko, které ovládá ukrajinské území, nemůže nikdy povolit svobodné volby. Rusko, které tuto válku prohraje a ve kterém bude odkaz putinismu vnímán negativně, je Rusko, které má šanci. Navzdory tomu, co tvrdí ruská propaganda, prohrává Moskva své války celkem často a všem reformním éram, které známe z moderních ruských dějin, předcházela vojenská porážka.

Ukrajinské vítězství je ale hlavně potřeba proto, aby se předešlo dalšímu umírání a válečným zvrstvům. Výsledek této války je nicméně důležitý pro celý svět, a to nejenom v čistě fyzické rovině bolesti a hladu, ale také v rovině hodnot, kde se rozhoduje o možné budoucnosti. Ukrajinský odpor nám připomíná, že demokracie je otázkou lidského rizika a lidských principů a že ukrajinské vítězství by přineslo svěží vítr do plachet demokracie. Trojzubec, který zdobí uniformy Ukrajinců bojujících ve válce, spojuje tradici země s dávnou minulostí a umožňuje nám znovu promýšlet stav naší demokracie a pokusit se ji oživit.

Athénu a Poseidóna můžeme dát dohromady. Athéna ostatně nebyla pouze bohyní spravedlnosti, ale taky spravedlivé války. A Poseidón neměl na mysli pouze násilí, ale taky obchod. Athéňané si jako patronku vybrali bohyni Athénu, ale i tak na Akropoli postavili kašnu pro boha Poseidóna, a to podle legendy právě na místě, kde zabodl do země svůj trojzubec. Vítězství Ukrajiny by bylo ospravedlněním a propojením všech těchto hodnot: rozvahy a prosperity, kterou přináší Athéna, a Poseidónovy rozhodnosti a smyslu pro obchod. Pokud Ukrajina získá zpět svůj jih, znovu se otevřou námořní trasy, které využívali už staří Řekové, a svět získá ponaučení z ukrajinského příkladu, jenž ukazuje, že autonomie vyžaduje odhodlání riskovat. Olivovník někdy přece jen potřebuje trojzubec. Mír může nastat až po vítězství. Svět může získat svou olivovou ratolest, ale pouze v případě, že se Ukrajincům podaří probojovat zpět k moři.

Matěj Skalický a Janetta Němcová